

कादंबरी ते चित्रपट : एक सृजनात्मक प्रवास

प्रा.राजेद्र खंदारे

स.म.शं. मोहिते-पाटील महाविद्यालय, नातेपुते.

प्रस्तावना :

सिनेमा हा साहित्याचाच प्रकार आहे. अनेक दिग्दर्शक निर्मात्यांनी स्वतःच्या साहित्यावर चित्रपट काढले आहेत. १९१५ सालच्या प्रो. मन्स्तेरबर्ग यांच्या निबंधात सिनेमामध्ये कलामाध्यमाची बीजे असल्याचे निर्देशित करण्यात आले होते. आणि तेव्हापासूनच सिनेमाकडे एक कलेचे माध्यम म्हणून पाहिले जावू लागले. चित्रमालिकेतून गोष्ट सांगताना अर्थातच साहित्य प्रकाराकडे या माध्यमातील कलाकारांनी मोर्चा वळविला. कथा, कादंबरी, आणि नाटक हे तिन्ही साहित्यप्रकार लोकप्रियतेच्या शिखरावर पोहचले होते. विशेषतः कादंबरी हा विस्तृत आणि व्यामिश्र जीवनचित्रण करू पाहणारा साहित्य प्रकार आहे. म्हणूनच नाट्यदिग्दर्शकांना आणि चित्रपट निर्मात्यांना श्रेष्ठ कादंबऱ्यांनी मोहित केलेले दिसते. 'जेव्हा दर्जेदार साहित्यनिर्मिती थांबते तेव्हा दर्जेदार चित्रपटाची निर्मितीही थांबते' असे डॉ. नागनाथ कोत्तापल्लेना वाटते. ह्या साहित्यकृतींचे दृक्श्राव्य रूप चित्रपटाने सादर करायला सुरुवात झाली.

साहित्य आणि सिनेमा यांचे नाते तोडता येण्यासरखे नाहीच. हे मान्य करुनही चित्रपटासाठी कालानुरूप व तांत्रिकदृष्ट्या सकस लेखन साहित्यिकाकडून येत नाही त्यामुळे लेखकांनी स्वतःला योग्य साच्यात बसवून पाहिले. असा सूर 'मराठी साहित्य आणि चित्रपटसृष्टी' या परिसंवादांमध्ये काढला. अर्थात निर्मात्यास सकस साहित्याच्या आकलनाच्या मर्यादा आहेत असे परखड मत अभिराम भडकमकर यांनी मांडल्याचे आठवते.

चित्रपट बनवणारे साहित्यकृतींकडे सिनेमाची सामग्री म्हणून बघायला लागले. कांहीनी तर आता साहित्याचे वाचन करायची गरजच उरणार नाही ह्या विचारापर्यंत पोहचले. आता साहित्याचा अस्त होणार असे वातावरण निर्माण झाले. पण तसे काही घडले नाही. पण साहित्यकृतींचे माध्यमांतरण प्रक्रिया मात्र सातत्याने होत असल्याचे दिसून येते.

एखादी कादंबरी ही अन्य माध्यमात परिणामकारक ठरू शकेल असे कादंबरीकाराला किंवा दुसऱ्या लेखक दिग्दर्शकाला वाटते आणि त्यामुळे माध्यमांतर घडते. कादंबरी व नाटक यांच्या तुलनेने चित्रपटनिर्मिती ही ऐतिहासिकदृष्ट्या अगदी अलीकडची कला होय. प्रत्येकी जीवदर्शनाच्या उद्देशाने विशिष्ट कथारूपाचे कॅमेराच्या साहाय्याने घडविलेले पडद्यावरील दर्शन चित्रपटाची निर्मिती अभिनयसापेक्ष, नटसापेक्ष, वातावरणसापेक्ष, संघर्षसापेक्ष, आणि मुख्य म्हणजे दिग्दर्शकसापेक्ष होत असते.

कादंबरी हा दीर्घ कथनप्रकार आहे. शब्दावलंबी आहे. कादंबरीचे सगळे विभ्रम शब्दनिष्ठ असतात. शब्दाच्या माध्यमातून व्यक्तिजीवनाचा व समूहाचा फार मोठा प्रवास कादंबरीकार चित्रित करीत असतो. त्यासाठी कालक्रमभंग घडवणे, स्वप्नसदृश्य प्रसंग निर्मिती करणे संज्ञाप्रवाही लेखन करणे, व्यक्तीच्या मनातील द्वंद्व शब्दांतून मूर्त करणे निवेदकाच्या कथनरूपात अनुप्रवेश करणे कथनाच्या रूपाने विचाराची मांडणी करणे असे अनेक प्रयोग कादंबरीकार करीत असतो.

साहित्यकृतींचे माध्यमांतर: स्वरूप आणि प्रयोजन

एखाद्या साहित्यकृतींचे माध्यमांतरण होत असताना साहित्यकृतीतील अनेक घटकांच्या संदर्भात फेरजुळणी तडजोडी माध्यमांतरित संहितेला स्वीकाराव्या लागतात. ह्याचे कारण म्हणजे प्रत्येक माध्यमाचे तंत्र व रचना वेगवेगळी असते. 'कथा-कादंबरीचे वेगवेगळ्या माध्यमांत रूपांतर होऊ शकते. पण चित्रपटावरून कथा-कादंबरी, नाटकावरून कथा-कादंबरी असे रूपांतर मात्र केवळ अशक्य असते. कारण विस्तराकडून मुळांकडे येणासारखा उफाराटा प्रकार आहे'^१ असे रमेश इंगळे उत्रादकर यांना वाटते. कादंबरीच्या कथेच्या गाभ्यात वा आशयात अनेक शक्यता दडलेल्या असतात. सर्व शक्यताना चित्रपटासारख्या माध्यमातून अविष्कृत करण हे माध्यमांतरकारासमोरचे म्हणजे सादर कर्त्यापुढचे मोठे आव्हानच असते. माध्यमांतर प्रक्रियेमुळे मूळ साहित्यकृतीला नवा आयाम मिळण्याची शक्यता असते नवा आयाम मिळणे म्हणजे एका अर्थाने नवनिर्मितीच होय. चित्रपटनिर्मितीच्या तुलनेत कथा-कादंबरीच्या अभिव्यक्तीचे स्वरूप पूर्णपणे भिन्न आहे. नाटक वा चित्रपट ह्यांच्या निर्मितीच्यामागे दृक्-श्राव्य हेतू दडलेला असतो. इतर घटकांवर अवलंबून राहिल्याशिवाय चित्रपट तयार होऊ शकत नाही. पण कादंबरी वा कथेच्या बाबतीत मात्र होणारी निर्मिती ही स्वयंभू आणि स्वायत्त असते. कोणत्याही बाह्य घटकांचा दबाव निर्मितीच्या वेळी असल्याचे दिसत नाही. दुसरे महत्त्वाचे म्हणजे कादंबरी लेखनाच्यावेळी कादंबरीकारापुढे अन्य कोणत्याही माध्यमाचा विचार नसतो. पण चित्रपट निर्मितीचे स्वरूप वेगळे आहे. कथा ही या माध्यमाची मूलभूत गरज आहे. 'कथा' नसेल तर माध्यमांचा आविष्कार घडणे अशक्य असते. यामुळेच लेखकाच्या अस्तित्वाशिवाय माध्यमांचे अस्तित्त्व संभवत नाही. ह्या सर्व गोष्टी जुळून आल्या तर साहित्यकृतींचे माध्यमांतर ही एक आनंददायी प्रक्रिया आहे असे म्हणता येईल.

साहित्य हे द्विमितीय असल्याने चित्रपट वा सिनेमाच्या तुलनेत साहित्याला मर्यादा आहे. पण ती स्वयंभू आहे असे म्हणता येईल. सिनेमा वा चित्रपट हा कला प्रकाराला मात्र ध्वनी प्रकाश आणि कथन असे तीन घटकांचा स्पर्श झालेला असतो त्यामुळे सिनेमा हा त्रिमितीय कला आहे असे म्हणता येईल. चित्रपटाच्या ह्या त्रिमितीय रचना पद्धतीविषयी अरूण खोपेकर म्हणतात, "सिनेमातल्या रचना घटकातले ध्वनी, प्रकाश, आणि कथन हे घटक अत्यंत महत्त्वाचे आहेत. भारतीय पारंपरिक कलांनी माणसाला ध्वनी प्रकाश आणि अवकाश ह्यांच्या रचनातून वैश्विक संकल्पनेतून जोडणारी कथनशैली शोधली. नवरसाची, भव्यरत्वाची, दिव्यत्वाची, आणि अद्भूताची ओळख करून दिली. आपल्या प्रेक्षकाला सुंदर काय असते, शिव काय असते, आणि सत्य काय असते, याविषयीचा शारिरीक आणि बौद्धिक अनुभव दिला महत्त्वाचे म्हणजे कलाविश्लेषणाची नवी भाषा दिली."^२ ह्यावरून माध्यमांतरण प्रक्रियेचे स्वरूप व महत्त्व आपल्या लक्षात येते. कादंबरी वा साहित्यकृतीमधील वैयक्तिक अनुभवाला सामुहिक अनुभवाचा दर्जा मिळवून देण्यात माध्यमांतरणाचा महत्त्वाचा वाटा असल्याचे दिसून येते. साहित्यकृती आणि माध्यमांतर ह्यांच्या अनुभवाच्या आस्वादाच्या आणि प्रेक्षक ते वाचक ह्या सर्वांच्या मानसिकतेच्या कक्षा रुंदावू शकतात हे दुर्लक्षित करता येणार नाही. माध्यमांतरणामुळे साहित्यकृतीला नवा वाचकवर्गही मिळतो दुसरा फायदा म्हणजे वाचकाच्या आकलनक्षमतेत वाढ होते. एकूणच सक्षम वाचन संस्कृती वाढविण्यात माध्यमांतरचा वाटा अधिक आहे हे आपल्या ध्यानात यायला वेळ लागणार नाही.

चित्रपट आणि कादंबरी ह्यांच्यातील समानत्वाविषयी ब्लू स्टोनेने म्हटले आहे की, "या दोहोमध्ये बाह्यतः एकत्र राहू शकणारा मिळता जुळता सहभाव प्रकट असतो, तर आंतरिकतः परस्पराविषयी विरोधी भावना, शत्रुत्वभावना प्रकटत असते. चित्रपटात अनेक घटना, प्रसंग, क्रमशः वा परिणामशः परस्परांशी संबंधित हाती येतात. कादंबरीत कथन असते व ते कथावाचक प्रेक्षकांपुढे सादर करण्याची सर्व साधने योजित असतात. कादंबरी व चित्रपट दोन्ही मोठ्या प्रमाणात स्वतंत्र विश्व व अनेक जीवने निर्माण करतात आणि त्यांच्या रूपातून प्रातिनिधीक वास्तव अधिक तपशिलवारपणे व्यक्त होत असते."^३ कादंबरी आणि त्यावरील चित्रपट ह्या दोन्ही गोष्टी पूर्णपणे वेगवेगळ्या आहेत. साहित्यकृतीतील भावविश्व वा अनुभवविश्व चित्रपटात दाखवता येत नाही. ह्याचे कारण म्हणजे दोन्ही माध्यमांची भाषा वेगळी आहे. साहित्यकृतीतील वैश्विक सत्य चित्रपट या माध्यमामध्ये नेत असताना काही बाबतीत तडजोडी वा जुन्या गोष्टींना टाळून नव्या गोष्टींचा स्वीकार करावा लागतो. साहित्य आणि चित्रपट ह्यांच्यातील नाते प्रामाणिक वा तत्त्वनिष्ठ असावे अशी अपेक्षा करणे चुकीचे ठरेल. कारण चित्रपट ह्या माध्यमाला साहित्यकृतींशी प्रामाणिक राहण्याला मर्यादा पडतात असे निरीक्षण श्यामला वनारसे ह्यांनी नोंदविले आहे.

काहीवेळा कादंबरीतल्या वाक्यांना अर्थबोधनापर्यंत घेऊन जाण्यासाठी भावार्थाच्या मुळापर्यंत जाणे भाग पडते. साहित्यातील शब्दजिवीत्वातून व्यक्त होणाऱ्या अनुभवाशी नाते जुळवून घेतल्याशिवाय चित्रपटातील घटना प्रसंगातील कथानकाचा अस्वाद घेता येणार नाही असे म्हणता येईल. साहित्याची भाषा समजून घेतल्याशिवाय चित्रपटनिर्मिती होणे शक्य नाही तीही चित्रपटाच्या भाषाची असलेल्या आयामातच समजून घेणे गरजेचे आहे. साहित्यनिर्मितीच्या मागे निखळ आनंद हे प्रयोजन असते. पण चित्रपट

निर्मितीच्यामागे आनंद ह्या प्रयोजनाच्यामागे पैसा मिळविण्याचा हेतू असतो. ह्या विषयी श्यामला वनारसे म्हणतात, “कथेला आणि चित्रपटाला लोकापर्यंत पोचण्यासाठी लागणारा खर्च वेगळ्या कोटीतला. बाजाराचे अर्थशास्त्र सिनेमाला जन्मखुणेसारखे आहे. त्यामुळे अनेक सिनेमे विक्रियोग्य ठरण्यासाठी काढलेले मनोरंजनाचे गुच्छ असतात.”^४

निर्मात्याचे दिग्दर्शकांचे साहित्याविषयीचे प्रेम :

साहित्याविषयी जाणीव व सामाजिक बांधिलकीची जाणीव हा निर्माता व दिग्दर्शक यांना जोडणारा दुवा असतो. साहित्यकृतीप्रमाणे चित्रपटव वा सिनेमाला ह्या माध्यमांनाही स्वतःशी अंतरिक लय असते. साहित्यकृतीमधील कथानकामधील असणारा अंतरिक लयाचे अंतरिक लयाचे भान ठेवून सिनेमातील अंतरिक लय साधणे महत्त्वाचे ठरते. ‘माध्यमांतर निर्दोष करावयचे असेल तर दिग्दर्शक, निर्माता, नट ह्या सर्व सिनेमाच्या सर्व घटकांचे साहित्यावर प्रेम असणे गरजेचे आहे’^५ अशी कबुली संजय पाटील देतात. अभिनय, ध्वनी, प्रकाश योजना, संकलन, या व इतर विभागातील तर शंभर टक्के न्याय साहित्याला मिळेल. दिपक राणेसारख्या निर्मात्याच्या साहित्यावरील प्रेमातूनच अनेकांनी नकार दिलेल्या अशोक व्हटकरांच्या ‘७२ मैल’ आत्मचरित्रात्मक कादंबरीवर त्याच शीर्षकाचा सिनेमा काढला गेला. राधाक्का ही कणखर स्त्री व्यक्तिरेखा उभी केल्याचे दिसते. दिग्दर्शकाचा जर सकारात्मक दृष्टिकोन असेल तर कोणत्याही कथा वा कादंबरीच्या कथानकावर सिनेमा निघू शकतो हे ह्यातून स्पष्ट होते. सामान्य माणसाचे जगणे व तत्त्वज्ञान मांडणारा सिनेमा म्हणून ‘७२ मैल’ ह्या चित्रपटाचा उल्लेख करता येईल.

कथा कादंबरीचे दिग्दर्शक, निर्माता, पटकथाकार आणि संवादलेखकाडून होणारे वाचन केवळ कादंबरीपुरतेच मर्यादित न राहता कथा, कादंबरी आणि नाटक नव्या अर्थाला गवसणी घालण्याच्या दृष्टीने होत असते असे मत अतुल पेठे मांडताना दिसतात. हे मत केवळ नाटक ह्या माध्यमाशीच निगडीत न राहता सिनेमा ह्या माध्यमांशी ही लागू होणारे आहे असे म्हणता येईल.

मोडतोड नव्हे तर बदल :

माध्यमांतरण ही एक सृजनात्मक प्रक्रिया आहे. अन्य माध्यमात रूपांतरण होताना साहित्यकृतीची फेरजुळणी होणं स्वाभाविक असते. कारण भाषेत माध्यमांचं तंत्र व रचना वेगवेगळी असते हे लक्षात घेतले पाहिजे. साहित्यकृती लिहिताना एकच लेखक असतो. मात्र चित्रपट वा सिनेमा रूपांतरण होताना त्या कादंबरीचे वा साहित्यकृतीचे तीन विभाग होतात. ते विभाग म्हणजे कथा, पटकथा आणि संवाद. यामधील पटकथा ही दृश्यभाषा असते. म्हणजेच ती तांत्रिक भाषा असते. कथा कादंबरीत वर्णने, संवाद, वातावरण, निवेदन, भाष्य येतात सिनेमामध्ये मात्र कथानिवेदन, वर्णने, भाष्य वातावरण ह्यांना दृश्यात्मकता लाभत असल्याने हे घटक गळून पडतात. पाहण्याची प्रक्रियेसाठी हा बदल झालेला दिसतो.

कोणताही दिग्दर्शक वा पटकथाकार संवादलेखक हा साहित्यकृतीच्या मूळ गाभ्याला धक्का न बसता चित्रपट निर्मितीची प्रक्रिया साधत असतात. चित्रपटात केला जाणारा बदल हा मोडतोड स्वरूपाचा नसून तो कलात्मक भान ठेवून केलेला बदल सृजनात्मक स्वरूप धारण करणारा असतो. उदा. विश्वनाथ पाटील यांच्या ‘पांगिरा’ ह्या महाकादंबरीवर निघालेला सिनेमात कादंबरीतील १४ वर्षांचा कालखंड आहे. पण सिनेमात मात्र हाच कालखंड अवघ्या दोन तासांच्या परिप्रेक्ष्यात उतरवलेला आहे. कादंबरीमध्ये पात्रांची संख्या अधिक आहे. चित्रपटात सिनेमात मात्र पात्रांच्या संख्येत मर्यादा ठेवली आहे. दुसरा महत्त्वाचा बदल म्हणजे विश्वनाथ पाटील ह्यांच्या ‘पांगिरा’ ह्या कादंबरीमध्ये एकही स्त्री व्यक्तिरेखा आलेली नाही. पण सिनेमामध्ये मात्र निर्माता संजय पाटील ह्यांनी स्वतंत्र मांडणी करताना दिसतात. कादंबरीमधून न आलेला विचार सिनेमामधून नवा विचार मांडताना दिसतात. तो विचार म्हणजे स्त्रिया प्रत्यक्ष जगण्यात पुरुषापेक्षा अधिक खंबीर असतात हा विचार सिनेमातून आधोरेखित होताना दिसतो. दुसरी बाब म्हणजे कथा कादंबरी एकट्याने अनुभवाची गोष्ट आहे तर सिनेमा सामूहिक अनुभवाशी गोष्ट आहे. वाचकांना वाचनातून ह्या एकाच मितितून अनुभव घेता येतो. तर नाटकातून दृक्श्राव्य ह्या द्विमितीतून अनुभव घेता येतो तर सिनेमात त्रिमितीत अनुभव घेता येतो. माध्यमांतराच्या साहाय्याने कादंबरी अनेक अधिक लोकापर्यंत पोहचते. उदा. दुनियादारी, पांगिरा, बनगरवाडी, इ.

मराठी साहित्य आणि मराठी चित्रपटातील समाज प्रबोधन :

महाराष्ट्राच्या सामाजिक आणि वैचारिक जडणघडणीमध्ये वारकरी पंथाच्या शिकवणूकीचा आणि संत वाङ्मयाचा प्रभाव पहाता या संत साहित्यावर आधारित असलेले चित्रपट लोकांच्या पसंतीस उतरले. संत तुकाराम, जनाबाई, भक्त दामाजी, झाला

महार पंढरीनाथ, जोहार मायबाप, संत गोरा कुंभार, धर्मात्मा हया सारख्या संतांच्या जीवन कार्यावर आधारित असलेल्या चित्रपटांनी एका अर्थानी, प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षरित्या त्याकाळच्या सामाजिक परिस्थितीवर समाजाच्या मानसिकतेवर नजर टाकली समाजातली जातीव्यवस्था, वर्णभेद यावर प्रकाश टाकून मनोरंजनाबरोबर लोकप्रबोधन करणारे सामाजिक चित्रपट म्हणजे संतचरित्रावर, वाङ्मयावर आधारलेले चित्रपट होय. मराठी चित्रपट पौराणिक, ऐतिहासिक आणि संतसाहित्यावर आधारित कथानकांची मांडणी करीत चित्रपट निर्मितीच्या प्रक्रियेशी अधिकाधिक परिचित होऊ लागला होता.

मराठी कादंबऱ्यांवर आधारित चित्रपटांचा निर्देश करताना साने गुरुजी यांच्या 'श्यामची आई' ह्या कादंबरीवर आधारित आचार्य अत्रेकृत 'श्यामची आई' ह्या चित्रपटाची दखल घ्यावी लागेल. नाथमाधव यांच्या 'डॉक्टर कादंबरी' ह्या कादंबरीवर 'डॉ. विद्या' हा हिंदी चित्रपट, पु. भा. भावे यांच्या 'अकुलिना' ह्या कादंबरीवर मराठी चित्रपट निघाला. वि. वा. शिरवाडकर यांच्या 'जान्हवी' ह्या कादंबरीवर त्याच नावा चित्रपट निघाला. गो. नी. दांडेकर यांच्या 'जैत रे जैत' ह्या कादंबरीवर आधारित 'शितू' हा कोकणी चित्रपट निघाला. जयंत दळवी ह्यांच्या 'अंधाराच्या पारंब्या' व 'बॅरिस्टर' हे नाटक ह्या दोन्ही साहित्यकृतींवर 'रावसाहेब' हा हिंदी चित्रपट निघाला. अरुण साधू ह्यांच्या 'सिंहासन' ह्या कादंबरीवरून त्याच नावाचा चित्रपट निघाला. व्यंकट माडगूळकर ह्यांच्या 'बनगरवाडी' ह्या कादंबरीवर त्याच नावाचा चित्रपट निघाला. डॉ. आनंद यादव ह्यांच्या 'नटरंग', रमेश इंगळे-उत्रादकर 'हा निशाणी डावा अंगठा', मिलिंद बोकीलाच्या 'शाळा' ह्या सर्व कादंबऱ्याही चित्रपटरूप पावल्या आहेत. शांता निसल ह्यांच्या 'बेघर' कादंबरीच्या आधारे निघालेला 'उंबरठा' प्रसिद्ध आहे.

समाज अजूबाजूला घडणाऱ्या घटना सामान्य माणसांच्या समाजसेवकांच्या प्रभावामुळे बदलू पाहणारा, रुढीतून मुक्त होऊ पाहणारा समाज एकीकडे त्याला बंधनात ठेवणाऱ्या परंपरा आणि रुढी यातला संघर्ष अशा विविध विषयाकडे चित्रपटाच्या कथेचा विषय म्हणून पहिला सामाजिक चित्रपट म्हणजे १९३७ चा 'कुंकू' ह्या चित्रपटातून विवाहसंस्थेवर आणि कुटुंबव्यवस्थेवर प्रकाश टाकला. आणि लोकांनी त्याविषयी विचार करायला परावृत्त केले. एका सामाजिक समस्येकडे उघडपणे आणि डोळसपणे पाहणाऱ्या 'कुंकू' या चित्रपटांनी विवाहसंबंधाविषयी एक क्रांतीकारक विचार त्यावेळच्या समाजाला दिला. सामाजिक चित्रपट युगाची सुरुवात कुंकू ह्या चित्रपटापासून झाली असे म्हणता येईल.

'माणूस' वेश्याशी लग्न करून वेश्येलाही समाजात माणूस म्हणून स्थान देण्याविषयीची भूमिका समाजापर्यंत पोहोचविण्याचे कार्य ह्याच चित्रपटांनी केले आहे. सन १९४७ चे स्वातंत्र्य, फाळणी, महात्मा गांधीजींची हत्या, दंगली, सामाजिक स्थित्यंतरे होत असतानाच १९५०-६०च्या दरम्यान मराठी चित्रपट व्यवसायाने पुणे सोडून कोल्हापूरची वाट धरली ह्या बदलाचाही परिणाम मराठी चित्रपटावर मोठ्या प्रमाणावर झाला. ग्रामीण जीवनावरचे चित्रपट निघू लागले. अचार्य अत्रेच्या गाजलेल्या विनोदी नाटकावर हंस पिकचर्सने १९३७-३८च्या सुमारास, ब्रह्माचार्य, ब्रँडीची बाटली या चित्रपटाची निर्मिती केली. इथेच मराठी चित्रपटातला विनोदाचा पाया रोवला गेला. ही परंपरा पुढे चाळीस वर्षांच्या दशकाचा उत्तरार्ध आणि पन्नासचे शतक या काळात दामू आणणा माळवलकर, पु. ल. देशपांडे, राजा गोसावी शरद तळवळकर यासारख्या मंडळींनी पुढे चालवली. मराठी साहित्याचा आणि रंगभूमीचा प्रभाव असल्याने मराठी चित्रपटाचे स्वरूप प्रामुख्याने कौटुंबिकच राहिले. 'गुळाचा गणपती' चित्रपटाचा अपवाद वगळला तर मराठी चित्रपटाने फार कमी वेळा राजकीय, सामाजिक व्यंगावर टिका केलेली आढळते.

निष्कर्ष :

साहित्यकृती आणि तिचे होणारे माध्यमांतर ह्यांच्यामधील नाते अतुट स्वरूपाचे आहे. साहित्य आणि सिनेमा ह्यांना परस्परांना पुरक ठरणारे माध्यमांतर आहे. वाचकाचे प्रेक्षकांमध्ये आणि प्रेक्षकांचे वाचकांमध्ये रूपांतर होण्याची प्रक्रिया केवळ माध्यमांतरणामुळे घडून येत असल्याचे दिसते. कादंबरीतल्या भूतकाळातील घटना-प्रसंगांना फोकस पॉईंटच्या साहाय्याने दाखवून कालखंडाचे वा विस्तृत वर्णनाचे संक्षिप्तीकरण माध्यमांतरणाच्या प्रक्रियेमुळे करता येते. उदा. विश्वास पाटील यांच्या 'पांगिरा' ह्या कादंबरीतील दोन-तीन पिढ्यांची कहाणी ह्याच फोकस पॉईंटच्या साहाय्याने संक्षिप्तीकरणातून दाखविता आल्याचे दिसून येते. व्यक्तीकडून समुहाकडे जाणारा प्रवास हा केवळ त्रिमितीय असणाऱ्या माध्यमांतरणामुळे पूर्णत्वाकडे वाटचाल होत असल्याचे लक्षात येते.

साहित्यकृतीत दडलेला अर्थ दृश्यात्मक पातळीवर दाखविण्याचा प्रयत्न सिनेमातून होतो. मानवी जीवनाचा अर्थ शोधण्याचा प्रयत्न साहित्यातून होत आलेला आहे. साहित्यकृतीमधील दडलेल्या अनेक संभाव्य शक्यतांना दृश्यात्मक रूप देण्याचे कार्य त्रिमितीय

असणाऱ्या सिनेमाकडून होत असते. म्हणून साहित्य आणि सिनेमा हे एकमेकांच्या हातात हात घालून वाटचाल करित परस्परांना साथ दिल्याशिवाय उत्कृष्ट सृजनात्मक निर्मिती होणार नाही. दिशा आणि आशय हरवून बसलेल्या समाजाला सृजनात्मक कार्यातून योग्य दिशा दाखवून सामाजिक, धार्मिक सलोखा निर्माण होण्यासाठी प्रयत्न ह्या दोन्हीकडून व्हावेत. कलात्मक मूल्याबरोबर जीवनमूल्यांनाही प्राधान्य देवून समाजिक प्रबोधनाचे कार्य घडावे. साहित्य आणि चित्रपट ही दोन्हीही माध्यमे मानवी मनावर संस्कार घडविण्याचे काम करित आहेत असे म्हणता येईल.

संदर्भसूची :

१. सोनवणे मनोहर व इतर सदस्य; 'कऱ्हाडकाठ' स्मरणिका सासवड- २०१४, पृ. १२३.
२. रिठे नितीन, (संपा); 'नवअनुष्टूभ' मे-जून २०१३, अंक-३, 'न जाणवणारा सिनेमा', पृ. १४.
३. कर्णिक मधुमंगेश, 'सांस्कृतिक महाराष्ट्र १९६० ते २०१०' भाग- १, म. रा. साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई., प.आ. २०११, पृ.२६-२७.
४. सोनवणे मनोहर व इतर सदस्य; 'कऱ्हाडकाठ', उनि, पृ. १२१.
५. तत्रैव, पृ.१३०.
६. [http://www divyamarathi.com](http://www.divyamarathi.com)